propagandával szemben már 1942 elején bátran hangoztatni merte, hogy az igazság a Szovjetunió és szövetségesei oldalán van, s a hitleri Németország el fogja bukni a háborút. Ilyen esetek ezrével előfordultak, s a szembenállás egyszerűbb módjainak tömegességét mutatják.

Nehéz volna még vázlatosan is a kötet legértékesebb, legnevezetesebb dokumentumairól szólni. Mégis úgy érezzük, fel kell hívnunk a figyelmet olyan iratokra, amelyek népünk történetének kiemelkedő hőseiről beszélnek. Schönherz Zoltán és társai, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János altábornagy és bajtársai periratai a gyűjtemény legfontosabb lapjait jelentik. Megdöbbentő valamennyi vádiratban és hadbírósági ítéletben az a merev és rideg szűkszavúság, a paragrafusok mögé búvt, gyökeréig emberellenes szadizmus, amellyel a szabadságszerető vezető embereket és az egyszerű közhonvédeket golyó általi halálra ítélték. S a hivatalos, precíz jogászkodás mögül is kivillan a bíróság elé került kommunisták, partizánok és hazafiak elszántsága, hite a szabad, emberhez méltó világ eljövetelében.

A gyűjtemény *tudományos színvonaláról* is csak az elismerés hangján szólhatunk. Harsányi János magvas és a lényegre, az elvi kérdésekre szorítkozó bevezetőjén kívül sokoldalú apparátus (szöveg közbeni magyarázó és kiegészítő jegyzetek, forráskritikai észrevételek, név-, helynév- és tárgymutató, időrendi táblázat és 568 címet felölelő, nemzetközi kitekintésű, válogatott bibliográfia!) segíti a kötetben való gyors tájékozódást és a további kutatásokat. Nagyon hasznos és értékes a mellékletként csatolt képanyag, bár részben már ismert felvételeket tartalmaz. (Kár, hogy csak egyívnyi az egész, három-négy ívnyi közlésre méltó fénykép bizonyára akadt.) Feltételezzük, hogy a kötetből kimaradt visszaemlékezések megjelentetésére külön gyűjtemény formájában kerül majd sor. Bár nagyon tanulságos kísérlet lett volna *az iratokkal párhuzamosan* az emlékezések beiktatása is, szembesítve és forráskritikai szempontból összevetve őket egymással.

A Dél-Alföldön élők kevés olyan dokumentumot találhatnak a kötetben, amely tájunkkal volna kapcsolatos. Az a néhány azonban, ami szerepel, jól mutatja, hogy az e vidékről származott katonák, hadifoglyok sem maradtak ki a partizánmozgalomból. A kötet helyesen tükrözi azt, hogy Budapest környéke és az ország északi része volt az antifasiszta fegyveres ellenállás első számú színtere, az 1944 októberében felszabadult Dél-Magyarországron erre nem került sor, hála a Vörös Hadsereg gyors hadműveleteinek. *(Zrínyi Katonai Kiadó 1966.)*

SZABÓ FERENC

AZ ÚJ TERMÉS-SOROZAT KIEMELKEDŐ VERSESKÖNYVEI

RATKÓ JÓZSEF: FÉLELEM NÉLKÜL

Verseskötet, de mégsem a versekről szólnék előbb, hanem a kötethez csatolt prózai írásról, melynek műfaját nehéz lenne meghatározni. Költemények prózában. Önéletrajzi töredékek, melyek nélkül sok vonatkozásban homályban maradnának Ratkó József versei. Emlékképek ezek az ifjúságról, a szerző is kegyetlen írásnak nevezi, félelmesen pontos és éles emlékképek. A személyes sorson túl a kor emberének sorsa is ez, ezzel emelődnek a csak vele történt dolgok egy általánosabb érvényű gondolat kifejezésének lehetőségére.

Ratkó József nagyon mélyről, a társadalmilag alig kvalifikálható rétegek világából érkezett az irodalomba. Verseinek és említett önéletrajzi jegyzeteinek olvastán ez az első, megdöbbentő gondolatunk: ilyen mélyről is lehet jönni, ilyen rettenetes szorítók közül mégis csak kitörhetett és szépre vágyó verseket írhat valaki? E mélyről jöttség teszi érthetővé magatartását is. A kötet címe: *Félelem nélkül*, a kötetben van egy ciklus *Félelem* címmel. Az egész könyvet szívszorítóan áthatja a megélt szenvedések miatti szorongás érzése. E versek annak a mozdulatnak lírai áttételű jelentkezései, melyet az *Alföld* bemutató cikke találóan nevezett Ratkó József legjellemzőbb emberi és költői vonásának: „Egy magas, sovány gyerek ül egy sámlin a félhomályban, felsőtestével kissé hátrahúzódva, jobb karját kifelé fordított tenyérrel magasan a feje fölé emelve". (Ratkó önéletrajzából idézi az *Alföld* 1965. 12. száma.) Ez a „védekezés és félelem", a gyermekkorban beidegződött és ma is elevenen élő magatartásformája szinte kényszeríti a szerzőt az önvédelem és az önkifejezés legprivátabb

formájának megvalósítására: az írásra. Írásaiban éppen ezeknek a tapasztalatoknak van meg a tükre, a sértésekre, megalázásokra való válaszadás lehetősége. Olyan sorsot élt ember tapasztalatai sajtolják ki e verseket, mely alatt más ember talán összeroppant volna. Nemcsak az önéletrajz, a versek is kegyetlen írások. Ez érthető, hiszen a védekezést a legprimitívebb fokon tudja csak megvalósítani, a lét peremén, ami köznapi nyelven szólva annyit jelent, hogy az éhezést, a legkínzóbb emberi érzések egyikét, a legártatlanabb és legöntudatlanabb gyermeki korban éli át, ösztönösen válaszolva mindarra, ami ide kényszeríti. Gyűlölettel beszél a lumpenproletár apáról, villonos dühvel minden föntebb került emberről, hitetlenül fordítja groteszkre azt is, ami némely pillanatban megnyugvást és szépséget jelenthetett volna ebben a nyomorúságos gyermekkorban. Így aztán a legtermészetesebb mozdulattal fordul Villonhoz, József Attilához (nem véletlen, hogy József Attilát idéző versében a fiatal költő motívumai tűnnek föl!), Radnótihoz, de nem a késői Radnótihoz. Ha az írás az önkifejezésre való térnyerés lehetősége nála, akkor ez az odafordulás a társkeresés kísérlete a téren. A konokság (egy másik jellemző magatartásbeli formája) éppen e társkereső versekben tud az emberidegenségből emberiesülni. (Anyjáról, feleségéről, gyerekeiről szóló versek.) Ha e védekezés és félelem kovácsolta magatartást csak arra vezetnénk vissza, hogy Ratkó Józsefnek példátlanul nehéz gyermekkora volt, mely olyan koloncokkal aggatta tele, hogy súlyuktól ma sem tud szabadulni, akkor nem lennénk teljesen igazságosak. Sokáig meghatározó volt ez a sors, de aligha lehet már az a felnőtt ember számára, és mégis sok versében e régibb sors lehetőségei kísértenek. Ez pedig nagyon komoly jelzés olyan társadalmi mozgásról, mely túlzásokban és végletes esetekben nyilatkozik csak meg kézzelfoghatóan. Ez a *helyét nem találó* ember érzése, mely bizonyos vonatkozásokban nemzedéki probléma, de nem nemzedéki találmány, hanem olyan társadalmi helyzetnek és kornak eredménye, melyben az ellentmondások sokkal erősebbek annál, mint ami a felszínes ítéletekből kiderül.

„Kétéltű jelen, hol ellenem van, hol velem" — írja egy helyütt Ratkó József. Az idézet személyragjait ki is lehetne cserélnünk, a kettősséget éppúgy viseli a költő, mint kora. Ebből az érzésből és felismerésből nagyon könnyen át lehetne lépni egy anarhisztikus magatartás igenlésébe. Ratkó itt megáll, értőn veszi észre a veszélyt, és a tovább lépő magatartásformát így jelöli meg: *„Itt másképp élni nem lehet már, csak vasból való fegyelemmel; másképp szeretni nem szabad már: forró, kegyetlen szerelemmel!"*

Ahogy a magatartásformában Villon, József Attila, Radnóti tűnik elő nála, úgy a művészi formában is van velük rokonsága. A *Nyári napló* című vers és a *Tűzött szuronnyal szél kísér* verssor Radnótira vall, a *Húszéves apám éneke* meg a *Szerda, csütörtök, péntek* József Attilára; a *„Lelkem, e rontott, bús mesterhegedű"* pedig Juhász Gyulától vagy Tóth Árpádtól kerül ide. De egy versen belül is Ady és József Attila szavát érezzük visszhangzani: *„Isten titkos jóakarói, mellőzött, apró messiások . . . semmiről sem tud már az Isten, hittelenül, csöndesen élő, egyetlen hatalma az átok . . .".* Eddig Ady kísérti, a vers befejezése pedig a fiatal József Attilát idézi emlékezetünkbe, mégpedig az ő isten verseit: *„lennék szerszám a tenyerében, jó íz osztandó kenyerében . . .".* Versötletei (néhány pársoros versforgács, melyek nem igazán versek, csak ötletek) is figyelmet érdemelnek. Bepillantást engednek az alkotás mozzanataiba. Az *Éjszaka* meg a *Csönd* című írása a gondolati elmélyülést példázza, a védekezés és gyűlölet szülte reflexív versekkel szemben egy magasabb fokú szemlélet eredményei. (Bár mindkettő egy kicsit szószaporítóbb a kelleténél.) Talán azért sem sikerült szépen az ilyesfajta sor, mert nagyon is szépen van megírva, hogy jó is legyen: *„márvány szonettek ütemére lendíteni a kalapácsod"*. Ratkó nagyon ragaszkodik a kötött formákhoz, a vállalt fegyelem tükre ez.

Kortársainál későbbre jutott első kötetének kiadásával, már túllépte a harminc évet, de van előnye pályatársaival szemben: első kötete nem hemzseg a zsengéktől. Tehetsége minden bizonnyal megvédi attól, hogy az írás vállalta kötelességet valaha is föladja.

ILIA MIHÁLY

HORGAS BÉLA: NEVETNI, SÍRNI

Valami homály borítja Horgas első verseit, valami egybemosódás, lepel, szürkeség; nem „balladai homály" ez, nem művészi eszköz — épp ellenkezőleg: szavai, mondatai egyértelműek, tiszták —, csak a versek mögött álló költő alaktalan, kitapinthatatlan. A kötet: első kötete. Tematikáját tekintve — ez ter-